

ARAS

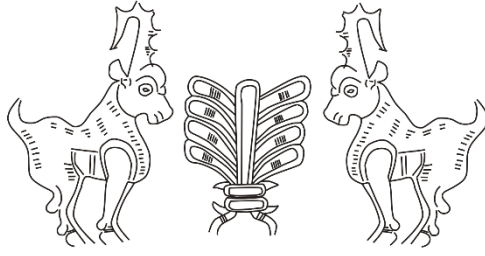
TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

4
2022

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

TUJANES

SAYI / ISSUE 4

2022

ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
Adına İmtiyaz Sahibi
Prof. Dr. İbrahim DEMİRTAŞ

Editörler / Editors
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ

Yazım ve Dil Editörü / Spelling and Language Editor
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Adıgüzel

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor
Özden Dere

e-ISSN: 2717-6274

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda bir kez online yayınlanmaktadır.

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi Editörlüğü
İğdir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, 76000 Merkez-İğdir, Türkiye
Faks: +90 476 223 00 17 Tel.:+90 476 223 00 10/4635

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tujanes>

e-mail: tujanes@gmail.com

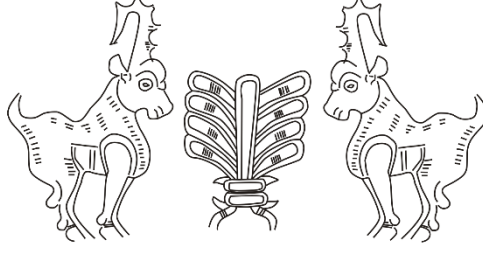
ARAS TÜRKİYE ESKİ YAKIN DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF ANCIENT NEAR EASTERN STUDIES

Yayın Kurulu / Editorial Board

- Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rıfat KUVANÇ (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bilcan GÖKCE (İğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi)

Bilimsel Danışma Kurulu / Scientific Advisory Board

- Prof. Dr. Gülriz KOZBE (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemalettin KÖROĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER (German Archaeological Institute)
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. R. Maria CZICHON (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (İğdır Üniversitesi)
Prof. Dr. Goderdzi NARIMANISHVILI (Tbilisi State University)
Prof. Dr. Hasan BAHAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Stephan KROLL (Ludwig-Maximilians-University Munich)
Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali OZAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BAYKARA (Gaziantep Üniversitesi)
Doç. Dr. Metin ALPARSLAN (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut AYDIN (Batman Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER CONTENTS

Serpil KAHVECİOĞLU

Van Müzesi'ndeki Urartu Pectoralleri

Urartian Pectorals in Van Museum

ss/pp: 1-12

Rıfat KUVANÇ / Şilan AYDIN

Ağrı/Doğubeyazıt'taki Özel Bir Koleksiyondan Bir Grup Erken Demir Çağ Çanak Çömleği

A Group of Early Iron Age Pottery from a Private Collection in Doğubeyazıt/Ağrı

ss/pp: 13-36

Kazım ÖZKAN

Urartu Kralı II. Sarduri'nin Yaptırdığı Gugunaini Deresi Su Kanalı Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation of the Gugunaini Water Channel Built by The Urartian King Sarduri II

ss/pp: 37-48

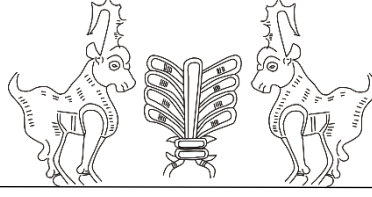

Pınar PINARCIK / Havva Seda ŞAHİN

Erken ve Orta Demir Çağında Kıbrıs-Anadolu İlişkileri

Cyprus-Anatolia Relations in the Early and Middle Iron Age

ss/pp: 49-67

Araştırma Makalesi – Research Article
Başvuru / Submitted: 11.12.2022
Kabul / Accepted: 24.12.2022
DOI: 10.55169/tujan.es.1217633

URARTU KRALI II. SARDURİ’NİN YAPTIRDIĞI GUGUNAINİ DERESİ SU KANALI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kazım ÖZKAN*

Öz

MÖ I. bin yılın ilk yarısında Yakınoğu’nun en önemli politik aktörlerinden olan Urartu Krallığı, kurulduğu Van Gölü Havzası merkezli, çoğunluğu dağlardan oluşan coğrafyada birçok yeniliğin öncülüğünü yapmıştır. Bu yenilikler içinde su tesisleri hemen göze çarpmaktadır. Bu yatırım ve tesisler içinde kale ve yerleşimler için sarnıç, drenaj kanalları, su kuyusu, baraj, gölet, çeşme ve özellikle su kanalları en başta gelenlerdir. Krallık sınırları içerisinde birçok yere inşa edilen su kanalları, temel yaşamın sürdürülmesinde önemli katkılar sunmuştur. Bu su kanallarından biri, Van’ın Gürpınar ilçesinde yer alan Çavuştepe Kalesi’ne ve çevresine hizmet etmiştir. Günümüzde de işlerliğini koruyan çoğu Urartu su/sulama kanalları içinde Hewasor Ovasında (Van/Gürpınar Düzlüğü) bulunan Gugunaini Deresi (Hoşap Suyu) su kanalı özel bir yere sahiptir. Bu yazıda Urartu Kralı II. Sarduri (MÖ 756-730) tarafından Hewasor Ovasında yapılmış Gugunaini Deresi Kanalı mercek altına alınmıştır. Çavuştepe Kalesi’nin de içinde bulunduğu geniş Gürpınar Ovası’ndaki kalıntılar iki farklı kanal hattının varlığını ortaya koymaktadır. Kalenin hemen güney yamacında kale kayalığına paralel uzanan kanalın tapınak yazıtında ismi geçen Gugunaini Deresi Kanalı olduğu görülmektedir. Düzlüğü; güneyde, Çat Dağı (Sürdüz) ile birleştiği yamaçlardaki kanallar ise işçilik ve işlevsellik açısından farklı özellikler gösteren muhtemelen daha geç dönemlere ait kalıntılardır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, II. Sarduri, Gugunaini Su Kanalı, Çavuştepe Kalesi, Sardurihinili, Hewasor Vadisi

An Evaluation of the Gugunaini Water Channel Built by The King of Urartu II. Sarduri

Abstract

The Urartu Kingdom, centered on the Van Lake Basin, mostly consisting of mountains and one of the most important political actors of the Near East in the first half of the 1st millennium BC, pioneered many innovations in the geography where it was founded. Among these innovations, the facilities built by the Urartians regarding water are immediately striking. Among these investments and facilities, cisterns, drainage channels, water wells, dams, ponds, fountains, and especially water channels for castles and settlements stand out. The water channels built in many places within the kingdom’s borders made essential contributions to the maintenance of basic life. One of these water channels served the Çavuştepe Castle and its surroundings in the Gürpınar district of Van. The Gugunaini Stream (Hosap Water) water canal in the Hewasor Plain (Van/Gürpınar Plain) has a special place among most Urartian water/irrigation canals still operate today. In this article, Urartian King II. Gugunaini Stream Canal built by Sarduri (756-730 BC) in Hewasor Plain was studied. The remains in the wide Gürpınar Plain, including Çavuştepe Castle, reveal the existence of two different canal lines. It is seen that the canal running parallel to the castle rock on the southern slope of the castle is the Gugunaini Stream Canal mentioned in the temple inscription.

* Dr., Van/TÜRKİYE, e-mail: kazimozkan85@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1710-0019.

Of the plain; the canals on the slopes where it joins with Çat Mountain (Sürdüz) in the south are probably the remains of later periods, showing different characteristics in terms of workmanship and functionality.

Keywords: Urartian, II. Sarduri, Gugunaini Water Canal, Çavuştepe Castle, Sardurihinili, Hewasor Valley

EXTENDED ABSTRACT

In the second half of the 9th century BC, the Urartians established a powerful kingdom that spanned the Lake Van Basin in eastern Turkey and a significant part of Armenia and Northwestern Iran. In this mountainous geography, in addition to architectural investments such as strong castles, cities, bridges, and roads consisting of many architectural units, they built very important irrigation systems with different functions. Some of the best examples of these investments belong to one of their most powerful kings, Sarduri II (756-730 BC). Sarduri II, like his predecessor and father Arğişti I, organized many military expeditions to different regions. In the north, Lake Çıldır/Taşköprü and Lake Sevan/Tsovak; Ahar Valley/Seqendel to the east; In the west, the Malatya/İzoli rock inscriptions show us the borderlines reached by the military campaigns of the Sarduri II period. Besides, we know that Sarduri II is also engaged in construction activities. In the Urartian inscriptions, we know of the existence of two cities that the king in question founded in his name. The first of these is Çavuştepe Castle (Sardurihinili), located in the Gürpınar (Payızava) District of Van Province, and the other is the city of Sardurihinili, which we know from the Elazığ/Bahçeçik inscription, which he founded with his name.

The Çavuştepe Castle, which was excavated between 1961-1985 under the direction of Afif Erzen, has been a guide for us to understand the reconstruction activities related to the Sarduri II period. The aforementioned castle was built in a position overlooking the Hewasor Plain (Gürpınar) in the south of the Van Plain, where the Urartian capital, Van Castle (Tuşpa), is located. The castle is dominating the crossing routes in the middle of the Hoşap water valley extending in the southwest-northeast direction. Çavuştepe castle; is a significant military, administrative, and economic center for the Urartian Kingdom with its inscriptions, architectural elements, and cisterns, drainage canal, and the irrigation canal passing nearby. At the beginning of the excavations in the castle, a susi (square-planned temple room) temple was unearthed in the area defined as the Lower Castle. This temple was probably dedicated to Irmuşini, who appears to be a local god worshiped in the Hewasor Plain. In the temple inscription, Sarduri II informs us when he built the Çavuştepe Castle and the investments around it. In the continuation of the inscription, the king mentions the construction of a water canal as well as many architectural and agricultural activities.

Some suggestions have been made so far regarding the localization of the Çavuştepe Canal, which takes its water from the stream, which is understood to be called Gugunaini in the Urartian period. The different opinions are due to the abundance of the region in terms of water resources and the construction of water canal facilities in this region in different periods, starting from the early periods of the kingdom. It is understood that the first intervention in the water resources of the Hewasor Valley in the Urartu period started with the Urartian King Minua, and the Minua (Shamran) Canal, which carried water from the west of the valley to the kingdom capital Tuspa. Sarduri II completed the second major water project on the Hewasor Plain. The Gugunaini creek canal is the second water canal in the region we know so far, after

the Minua Canal.

Hoşap creek flows from east to west with a certain altitude difference made it possible to open many canals on the creek. The water line in the Zerneke-Norkuh direction, proposed for the canal opened by Sarduri II, is a canal that takes its water from the modern Zerneke Dam and only irrigates the lands on the Norkuh and Zerneke Lines. Another canal, the Hindistan-Mijjingera Jor water canal, which circulates on the slopes of the hills in the south of the Hewasor Valley, has been observed to have no Urartian character in many ways. It is striking that there are no large agricultural lands on the canal, which runs in a separate direction to the south of Çavuştepe Castle and even Hoşap Creek. The canal's water with a strong flow and the presence of mills on the flow line, which are understood to have been used until a hundred years ago, more than explain that it is actually a canal close to today.

It is understood that the most ideal canal reaching Çavuştepe Castle and its surroundings is the canal line extending along the southern slopes of the castle. The canal, which takes its water from Hoşap Creek, has a length of approximately 8 km. With this water canal built by Sarduri II, both the water need of the castle should have been met and agricultural activities should have been provided in the areas on the south side of the castle.

Giriş

Urartular, MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısında günümüz Türkiye'nin doğusundaki Van Gölü Havzası merkez olmak üzere Ermenistan ve Kuzeybatı İran'ın önemli bir kısmına yayılan güçlü bir krallık kurdular. Bu dağlık coğrafyada çok sayıda mimari birimden oluşan güçlü kaleler, kentler, köprüler, yollar gibi mimari yatırımların yanı sıra birbirinden farklı işlevlere sahip çok önemli sulama sistemleri inşa ettiler. Bu yatırımların en güzel örneklerinden bazıları, en güçlü krallarından II. Sarduri Dönemi'ne (MÖ 756-730) aittir. II. Sarduri; selefi ve babası I. Argişti gibi farklı coğrafyalara birçok askeri sefer düzenlemiştir. Kuzeyde Çıldır Gölü/Taşköprü (CTU I. A 9-5) ve Sevan Gölü/Tsovak (CTU I. A 9-7); doğuda Ahar Vadisi/Seqendel (CTU I. A 9-8); batıda Malatya/İzoli (CTU I. A 9-4) kaya yazıtları bize II. Sarduri Dönemi askeri seferlerinin ulaştığı sınırları gösterir. Bunun yanında II. Sarduri'nin imar faaliyetlerinde de bulunduğunu bilmekteyiz. Urartu yazıtlarında söz konusu kralın kendi adına kurduğu iki kentin varlığını bilmekteyiz. Bunlardan ilki Van İli, Gürpınar (Payızava) İlçesinde yer alan Çavuştepe Kalesi (*Sardurihinili*), diğeri ise Elazığ/Bahçeçik yazıtından adını bildiğimiz yine kendi adıyla kurduğu *Sardurihinili* kentidir¹.

1961-1985 yılları arasında Afif Erzen başkanlığında kazılan Çavuştepe Kalesi, II. Sarduri Dönemi ile ilgili imar faaliyetlerini anlamamız noktasında rehber olmuştur. Sözü edilen kale, Urartu başkenti Van Kalesi'nin (Tuşpa) yer aldığı Van Ovası'nın güneyinde yer alan Hewasor Ovası'na (Gürpınar) hâkim bir konumda inşa edilmiştir (Fig. 1). Ortaçağ kaynaklarında adı Haykapert olarak geçen kale, Çavuştepe (Aswadzaşin/Aspeşin) Mahallesi'nin hemen doğusunda uzanan Bolkar Kayalığı (Gırén Spi/Beyaz Tepeler) adlı kireçtaşıdan tepeden tepeye üzerine kurulmuştur. Kale, güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan Hoşap suyu vadisinin ortasında geçiş güzergahlarına hâkim bir konumdadır. Söz konusu kale; yazıtlarla, mimari öğelerle ve içinde barındırdığı sarnıçlar, drenaj kanalı ve yakınından geçen sulama kanalıyla, Urartu Krallığı için büyük bir askeri, idari ve ekonomi merkezidir (Erzen, 1978: 7). Kalede ya-

¹ Söz konusu II. Sarduri adına kurulmuş iki kentin geçtiği yazıtlar için bkz. Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* Tapınağı Yazıtı CTU I. A 9-17; Bahçeçik Yazıtı CTU I. A 9-18.

pılan kazıların başında Aşağı Kale olarak tanımlanan alanda bir *susi* (kare planlı tapınak odası) tapınağı açığa çıkarılmıştır. Bu tapınak muhtemelen Hewasor Ovasında tapınım gören yerel bir tanrı olduğu anlaşılan *İrmuşini*'ye adanmıştır. Fakat burada bizi asıl ilgilendiren söz konusu tapınağın giriş cephesi blokları üzerinde yer alan II. Sarduri'ye ait yazıttır. Bu yazıtta II. Sarduri, Çavuştepe Kalesi'ni ve etrafındaki yatırımları ne zaman yaptırdığını bize bildirir. Yazıtta II. Sarduri, babasının tahtına geçtiği zaman burayı inşa ettiğini beyan eder. Bu tarih, kralın Urartu tahtına geçtiği MÖ 756 tarihinden hemen sonra olarak tahmin edilebilir. Yazıtın devamında kral birçok mimari ve tarımsal icraatın yanında bir su kanalı yapımından da söz eder².

Gugunaini Deresi Su Kanalı

Tanrı *İrmuşini* tapınağı yazıtında Çavuştepe imar faaliyetleri dâhilinde yapıldığı anlaşılan su kanalı bir Sumerogram olan PA₅ ifadesi ile belirtilmiştir (Fig. 3). Bunun yanında Urartuca *pili* ifadesinin “Su Kanalı” anlamına geldiğini biliyoruz. Burada yazmanın Sumerogram ifadesini tercihinin ötesinde asıl dikkat çekici nokta, söz konusu su kanalının Gugunaini Deresi adıyla geçmesidir. Çivi yazısı sisteminde doğal akarsu isimlerinin önünde yer alan “ID” Sumerogramı ile geçen “Gugunaini” deresi kuşkusuz Hewasor Ovası'nın ortasından geçen Hoşap Suyunun Urartu dönemindeki ismiydi (Salvini 2006: 140). Sözü edilen dere, Gürpınar ve Başkale (Elbak) ilçeleri arasındaki Girêgever, İspiriz, Mengonis dağlarından çıkan suların birleşmesi ile oluşur (Bozkoyun-Elmastaş 2019). Doğudan batıya doğru akan dere Van Gölü'ne karıştığı yerde Horkum Deltası'nı oluşturmuştur. İzlediği farklı etaplarda halk tarafından Zerne, Engil (Angıl) ve çoğunlukla Hoşap olarak anılan bu akarsuyun adı son yıllarda resmi otoriterlerce “Güzelsu” olarak değiştirilmiştir.

Urartu Dönemi'nde Gugunaini olarak adlandırıldığı anlaşılan dereden suyunu alan Çavuştepe Urartu Kanalı'nın lokalizasyonu ile ilgili bugüne kadar bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunlardan Ok'a göre söz konusu kanal Norkuh Mahallesi'nden (Yolaşan) bir regülatörle Hoşap Çayı'na bağlanmaktadır (Ok, 2019: 29). Fakat Ok'un sözünü ettiği güzergahta bulunan kanal, günümüzde Hoşap Çayı ve diğer küçük akarsuların biriktirilmesiyle oluşturulmuş olan modern Zerne Barajı'ndan açılan modern betonarme bir sulama kanalıdır (Fig. 1). Gugunaini Urartu Kanalı ile ilgili bir diğer görüş ise Özfırat tarafından geliştirilmiştir. Özfırat, sözü edilen kanalın doğuda yer alan Hindistan (Erkaldı) Mahallesi ve batıdaki Xêk (Yatağan) Mahallesi'ni geçerek Êremir (Otbiçer) Mahallesi'ne kadar devam ettiğini ileri sürmektedir (Özfırat, 2013: 296). Bu kanal hattı; ovanın Sürdüz (Çat Dağı) ile birleştiği yamaçlarda yer almaktadır. Bu hattaki yerleşimlerden Erkaldı Mahallesi'nin batısında Hoşap Çayı'ndan kaynağını aldıktan sonra, Xêk, Êremir, Engüştanis (Parmakkapı) mahallelerinden aktıktan sonra Mijingera Jor (Yukarı Kaymaz) Mahallesi'nde, Minua (günümüzdeki Şamram) Kanalı'nın ana kaynağının üst kesimlerinden akmaya devam etmektedir (Fig. 2). Bu kanal yakından incelendiğinde birçok yönü ile Urartu kanalı özellikleri taşımadığı görülecektir. Öncelikle kanal hattı üzerinde sulamaya dönük geniş arazilerin varlığından pek söz edilemez. Nitekim çoğunlukla Hoşap deresinin güney yakasında, bir başka deyişle derenin hemen altında devam eden ve Hewasor güney tepelerini takip eden kanal hattında çok fazla tarım arazisi yoktur (Fig. 2). Elbette Hoşap suyunun yıllar içinde yatak değiştirdiğini hesaba katabiliriz. Yine de tarımsal açıdan çok fazla bir değişikliğin olduğu düşünülemez. Kaldı ki Hoşap suyunun güneyinde kalan dar bir şerit gibi uzanan topraklar pekâlâ Hoşap deresine açılan arklarla da sulanabilir. Ayrıca söz konusu kanal

² Bu makale, “Urartu Krallığı'nda Su Kullanımı ve Sulama Sistemleri” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir (Özkan, 2022)

hattının ulaştığı Mijingera Jor Düzlüğü Şamran Kanalını besleyen kaynağın çıktığı yerdir. Dolayısıyla güçlü bir suyun doğduğu ve rakım açısından ovaya hakim olduğu bir yerde ayrıca bir kanala neden ihtiyaç duyulsun? Tam bu noktada iddia edilen kanalın işlevinin veya yapılış amacının sorgulanması da yerinde olacaktır. Tüm bu gerekçelerle beraber gerek kanalın ovadan yüksekliği, gerekse de üzerinde yer alan mahallelerle ilişkisine bakıldığında sulamadan ziyade, hattı üzerinde kurulan su değirmenlerini çalıştırmaya dönük inşa edildiği hemen göze çarpar. Kanalın Urartular tarafından inşa edildiğine dönük iddiayı çürüten bir diğer nokta yine kanalın bulunduğu yerdir. Burada kanal ve Çavuştepe Kalesi arasında Hoşap Deresi akmaktadır. Dolayısıyla Özfirat'ın işaret ettiği kanal ile Çavuştepe Kalesi arasında akan Hoşap Deresi, su ve arazi kullanımı ve ulaşım açısından günümüzde olduğu gibi önemli bir engel teşkil etmiş olmalıdır. Tüm bu nedenler bize Hindistan-Mijingera Jor hattı su kanalının Urartu'dan ziyade günümüze daha yakın dönemlere ait bir su kanalı olduğunu göstermektedir.

Burada *İrmuşini* yazıtında sözü edilen Gugunaini yani Hoşap Deresi'nden suyunu aldığı anlaşılan II. Sarduri'nin yaptırdığı su kanalı tam olarak nereden geçiyordu ya da kanal güzergahı/hattı nasıl bir seyir izliyordu? Bu kanaldan söz eden tek Urartu yazıtı Tanrı *İrmuşini* Tapınağı yazıtıdır. Yazıtın kanal hattında değil de kale sitadelin de yer alan bir yapı yazıtı oluşu da kanal güzergahını lokalize etmemizi zora sokar. Aslında Urartu Kralı Minua (MÖ 810-780) dönemine tarihlenen Şamran Kanalı (*Minuai pili*) örneğinde de görüleceği üzere Urartu kanal güzergâhları üzerine kanalla ilgili tanıtıcı yazıtlar konulmuştur³. Nitekim kanal, Urartu kralının Hewasor Ovası'nda Çavuştepe merkezli yaptığı imar programının da bir parçasıdır. Bu ayrıntı aslında kanalın, imar yazıtının bulunduğu Çavuştepe Kalesi'ne çok uzak olmadığını da kanıttır. Yani II. Sarduri'nin Çavuştepe/*Sardurihinili* mimari ve tarımsal projesinin ana yatırımını kale oluşturuyorsa üzüm bağı, meyve bahçesi, dış kent ve nihayetinde su kanalı gibi yatırımlarında kaleye uzak olmamaları gerekir. Buna bir de doğudan batıya uzanan Hoşap Suyu vadisi ve azalan eğim veya Hewasor Ovası'nın topografik yapısı da eklendiğinde Urartu su kanalının olası güzergâhı tahmin edilebilir. Buna göre en ideal güzergâh bugün yine su kanalı olarak kullanılan kalenin olduğu tepenin güneyi boyunca doğudan batıya akan kanal hattıdır. Bu kanal yine Urartu yazıtında belirtildiği gibi suyunu Hoşap Deresi'nden almaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden aldığımız izin doğrultusunda, söz konusu arazide yaptığımız incelemelerde Çavuştepe Kalesinin güneyindeki eski kanal hattının akış yönü olan doğuya doğru takibi yapılmıştır⁴. Sözü edilen kanalın, Norkuh ve Hindistan mahallelerinin ortasına yakın bir noktadan Hoşap Deresi'nden koparıldığı tespit edilmiştir (**Fig. 3, 6**). Bu noktada Hoşap Çayı'nın eski yatağında, önüne toprak ve taşlardan oluşan setle suların toprakta açılan hatta doğru akıtıldığı gözlemlenmiştir. Kanal, Çavuştepe Kalesi'nin bulunduğu kayalık alanın doğu ucunun yaklaşık olarak 3 km doğusunda yer almaktadır. Hoşap Deresi'nden sularını aldıktan sonra Çavuştepe Kalesi'ne doğru akan kanal, sözü edilen kalenin bulunduğu Girêspi kireçtaşı kayalık yükseltinin doğu ucuna vardıktan sonra, tepenin güney etekleri boyunca ilerler. Kanalın uzunluğu, kayalık uca kadar 3 km, toplamda ise 8 km'den fazladır. Kanal başlangıç noktası 1810 m yükseklikte iken, aktığı düşünülen son seviye ise 1790 m yüksekliktedir. Kanalın başlangıç etabında günümüzde yoğun tarımsal etkinlikler yapıldığı için bu hatta kanalın izleri yer yer kesintiye uğramaktadır. Yine de kanal yatağının genişliği ortalama 3.5 m olarak ölçülmüştür. Söz konusu kanal, diğer Urartu sulama kanallarında olduğu gibi toprağın kazılması ile açılan basit toprak kanal şeklindedir.

³ Özellikle kanal hattını izleyen onlarca yazıtıyla Minua kanalı yazıtları için bkz. CTU I. A 5-12- A 5-23.

⁴ Kanalın Koordinatları: 38°21'38'' K, 43°32'7'' D

II. Sarduri'nin, Gugunaini Deresi'nden açtığı kanal suları, kalenin bulunduğu kayalıkların güneyinden akarak Çavuştepe Kalesi etekleri boyunca ilerlemiş olmalıdır. Kanal buradan muhtemelen bugünkü Aspeşin Mahallesi'nin içinden geçirilerek batı yönüne doğru götürülmüştür. Kanalla birlikte kale ve etrafındaki olası tesislerin su ihtiyacı giderilmiş olmalıdır. Bu noktada, su kanalı hattının, sözü edilen kale dışındaki kentin, bir başka deyişle Urartu kalelerinin hemen yakınında gördüğümüz aşağı kent ya da dış kentin olası konumunu da bize gösterebilir. Aşağı Kale sitadelinin su ihtiyacı, batı uçtaki saray bölümünde ana kayaya oyulmuş büyük ölçekli sarnıçlarla karşılanmış olmalıdır. Ancak sarnıç sularının yetmediği zamanlarda kalenin aşağısından akan kanaldan su tedarikinin kaleye yapılmış olması akla daha yakın görünmektedir. Bunun dışında, kalenin güneyinde uzanan düzlükte bulunan olası tarla, bağ ve bahçelerin, söz konusu kanal suları ile bolca sulandığı düşünülebilir. Yapılan bu sulama ile birlikte kanal hattı üzerinde bulunan kale ve etrafındaki olası yerleşimlerin su ihtiyacı çözüme kavuşturulmuş olmalıdır. Günümüzde de aynı işlevi gören alanda fazla sulanmadan dolayı toprağın aşırı tuzlandığı görülür. Bu muhtemelen Urartu döneminde başlayan sulamanın verdiği etkinin sonucudur. Yine de kale ve kanal hattının güneyinde uzanan düzlük, günümüzde otlak ve tarla olarak kullanılmaktadır (Fig. 4). Sözü edilen alanda yapılan sulama faaliyetleri hem tarımsal üretime hem de hayvancılığa da katkı sağlamıştır. Nitekim sulama ile yapılan tarımsal etkinliklerde, ekinlerin bir kısmı günümüzde olduğu gibi doğrudan hayvan yemi olarak kullanılmış olmalıdır. Yine günümüzde sürdürüldüğü gibi benzer şekilde, Urartu Dönemi'nde de ekinler biçildikten sonra arta kalan kısımlar hayvanlar için yem oluşturmuş olmalıdır. Söz konusu tarımsal etkinliklerin yapılabileceği alanın 55 km²'lik oldukça büyük bir yer kapladığı öne sürülmüştür (Avcı, 2013: 40). Bu ölçüm, günümüz Gürpınar ilçe merkezinin bulunduğu Hewasor Ovası ve batısındaki Mijinger Düzlüğü'nün yüzölçümüne denk gelmektedir. Burada Mijinger Düzlüğü ise II. Sarduri döneminde güçlü bir kaynağa sahip Minua Kanalı tarafından sulanmış olmalıdır. Hewasor Ovası'nın kuzeydoğusunda ise kaynağını Urartu Kralı Erimena oğlu Rusa'nın Varak Dağı'nın doğusuna inşa ettiği Rusa Barajından (Keşiş Gölü) alan Doni-Norkuh su hattı ile sulanmaktadır. Bu hat su kanalından ziyade doğal bir vadiden akan suyun baraj suları ile beslenmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu hattın suları, Çavuştepe Kalesi'nin kuzeyinde kalan toprakların sulanmasında da kullanılmış olmalıdır. Görüldüğü gibi Hewasor Düzlüğü ya da Hoşap Vadisi yöresi günümüzde olduğu gibi Urartular Dönemi'nde de su ve sulama olarak birçok alternatifte sahipti. Doğuda Zerne Barajı'ndan batıda Van Gölü kıyılarına kadar uzanan Hewasor Düzlüğü zengin su kaynakları sayesinde sulu tarımın yoğun yapıldığı bir yer olmuştur. Söz konusu ovada, Gugunaini Kanalı dışında kanallar da bulunmakta olup Gugunaini Kanalı ile ilişkili kanallar değildir. Söz konusu kanallar Çavuştepe Kalesi'nden ve Gugunaini Kanalı'ndan uzak mesafe yer alan ve ovanın güney-güneybatı kesiminin sulanması amacı taşımaktadır⁵.

Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* yazıtından anlaşıldığı üzere su kanalı tamamen Çavuştepe Kalesi imar programı kapsamında yapılan kale dışında yeni bir yerleşim yeri, üzüm bağı, meyve bahçeleri, tahıl tarlası ile birlikte anılmaktadır. Bu noktada su kanalına neden sadece sulama kanalı diyemeyeceğimize de açıklık getirmek gerekir. Bu tamamen kanalın çoklu işlevi ile ilgili bir durumdur. Gerek *İrmuşini* yazıtında gerekse de kanallardan söz eden birçok Urartu yazıtında

⁵ Söz konusu kanallardan biri Hawasor Ovası'nın güneybatısında yer almaktadır. Bu kanal, yapısal olarak Urartu kanalları ile örtüşmemektedir. Söz konusu kanal Mejingera Jor (Yukarı Kaymaz) Kaynağı'ndan kaynağını alarak Hoşap Deresi'nin güneyinden akışını sürdürmektedir (Konyar, 2022: 260). Kanal, kaynaktan çıkan kireçli suların zamanla taşlaşmasıyla kireçli bir yapı göstermektedir. Bu kanal yapısal olarak Urartu kanalları gibi derin ve geniş bir yapıya sahip olmamakla birlikte, daha dar ve sığ bir yapıya sahiptir.

kanalın salt tarımsal faaliyetler için yani sulama için inşa edildiği ifadelerine rastlanmaz. Bir su kanalı elbette tarımsal sulama için kullanılır. Bunun yanında insan ve hayvanların içmesi, yıkanması vs. gibi zorunlu günlük ihtiyaçları da giderdiğini unutmamak gerekir. Bu durumda modern bir algıyla sıklıkla kullanılan “sulama kanalı” yerine Urartu için “su kanalı” ifadesinin kullanılması daha yerinde olacaktır.

Sonuç

Hoşap Deresi yatağını takip eden Hewasor Vadisi, su kaynakları açısından zengin bir yöredir. Urartular Dönemi'nde Hewasor Vadisi'nin su kaynaklarına ilk müdahalenin, kral Minua tarafından, vadinin batısından krallık başkenti Tuşpa'ya kadar götürülen Minua (Şamran) Kanalı inşası ile yapıldığı görülmektedir. Hewasor Düzlüğü'ndeki ikinci büyük yatırım hamlesini başlatan kral II. Sarduri döneminde yapılan Gugunaini deresi kanalı Şamran'dan sonra şu ana kadar bildiğimiz yöredeki ikinci su kanalını oluşturur. *Irmuşini* tapınağı yazıtında açıkça Çavuştepe Kalesi projesi kapsamında inşa edildiği anlaşılan bu kanalın lokalizasyonu ile ilgili farklı öneriler geliştirilmiştir. Bu karışıklığın en önemli nedeni Hewasor Düzlüğü'ndeki su kaynakları ve dolayısıyla su kanallarının çokluğudur. Başta Hoşap deresinin doğudan batıya belli bir rakım farkı ile akması dere üzerinde çok sayıda kanalın açılmasını olanaklı kılmıştır. II. Sarduri'nin açtırdığı kanal için önerilen Zerneke-Norkuh istikametinde yer alan su hattı modern Zerneke Barajı'ndan suyunu alan ve sadece Norkuh ve Zerneke Hattındaki toprakları sulamaya dönük bir kanaldır. Bir diğer kanal olan Hewasor Vadisi'nin güneyindeki tepelerin yamacını dolaşan Hindistan-Mijingera Jor su kanalının ise birçok yönden Urartu karakteri taşımadığı görülmüştür. Çavuştepe Kalesi hatta Hoşap Deresi'nin güneyinde ayrı bir istikamette ilerleyen söz konusu kanal üzerinde geniş tarım arazilerinin olmadığı göze çarpmaktadır. Kanalın güçlü debiye sahip suyu ve yüksek kodu hattı üzerinde bulunan değirmenlerin varlığı aslında günümüze yakın bir kanal olduğunu fazlasıyla açıklamaktadır. Yine de Çavuştepe Kalesi'ne ve yakın çevresine ulaşan en ideal kanalın, kalenin olduğu kayalığı güney yamaçları boyunca takip eden kanal hattı olduğu görülür. Hoşap Deresi'nden suyunu alan kanal yaklaşık 8 km'lik bir uzunluğa sahiptir. II. Sarduri'nin inşa ettiği kanal ile hem kalenin su ihtiyacının giderilmesini hem de kalenin güney tarafında kalan alanlarda tarımsal etkinliklerin yapılmasını sağlamış olmalıdır. Urartu'da bağ, bahçecilik ve diğer tarım faaliyetlerinin yanı sıra hayvancılıkta tamamlayıcı bir etkinlikti. Bugün de yörede temel geçim kaynaklarından birini oluşturan hayvancılık, tarımsal etkinliklerin olduğu her alanda yapılmaktadır. Urartu'da tahıl ürünlerinin ekilip biçilmesinden sonra da söz konusu tarlalar olasılıkla günümüzde olduğu gibi hayvan otlatılması için kullanılmış olmalıdır. Bu bağlamda yapılan sulama kanalı, günlük ihtiyaçlar, tarımsal etkinlikler ve hayvancılığa katkı sağlamış olmalıdır.

Kaynakça

- Avcı 2013 C. Avcı, “Sardurihinili Kenti ve Yeni Değerlendirmeler”, *Tarhan Armağanı M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler Essays in Honour of M. Taner Tarhan (Ed. Oğuz Tekin, Mustafa H. Sayar, Erkan Konyar)*, Ege Yayınları, 37-53.
- Belli 2004 O. Belli, “Urartu Krallığı’nın Tarihsel Gelişimi”, *Urartu: Savaş ve Estetik/Urartu: War and Aesthetics*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 45-73.
- Bozkoyun-Elmastaş 2019 M. Bozkoyun, N. Elmastaş, “Hoşap Çayı Havzası’nın Su Potansiyeli ve Bu Potansiyelin Değerlendirilmesine Yönelik Öneriler”, *Turkish Studies*, 14/3, 1225-1252.
- CTU I 2008 M. Salvini, *Corpus Dei Testi Urartei, I, Le Iscrizioni Su Pietra e Roccia, I, Test I*, Roma: CNR – Istituto di studi sulle civiltà dell’Egeo e del Vicino Oriente.
- Erzen 1978 A. Erzen, *Çavuştepe I, M.Ö. 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Konyar 2022 E. Konyar, *Urartu: Aşiretten Devlete*, Homer Kitapevi Yayınları.
- Ok 2019 O. Ok, *Urartu Dönemi’nde Gürpınar Ovası Sulama Sistemleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Van.
- Özfırat 2013 A. Özfırat, “Van, Ağrı ve Iğdır İlleri Yüzeysel Araştırması, 2011”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 293-303.
- Özkan 2022 K. Özkan, *Urartu Krallığı’nda Su Kullanımı ve Sulama Sistemleri*, Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Batman.
- Salvini 2006 M. Salvini, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevin 2011 V. Sevin, “Urartu Devleti”, *Arkeo-Atlas Dergisi*, 1, 2011, 422-480.

İnternet Kaynakları

URL 1, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 20 Kasım 2022].

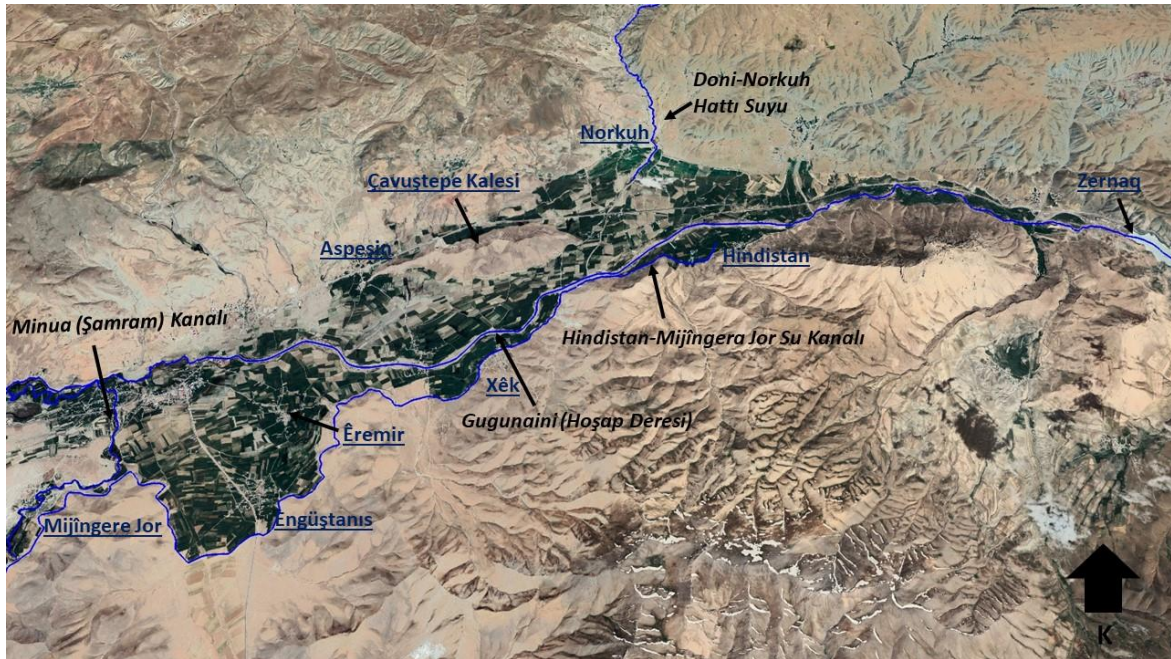
URL 2, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 21 Kasım 2022].

URL 3, 2022: <https://earth.google.com> [Ziyaret Tarihi: 23 Kasım 2022].

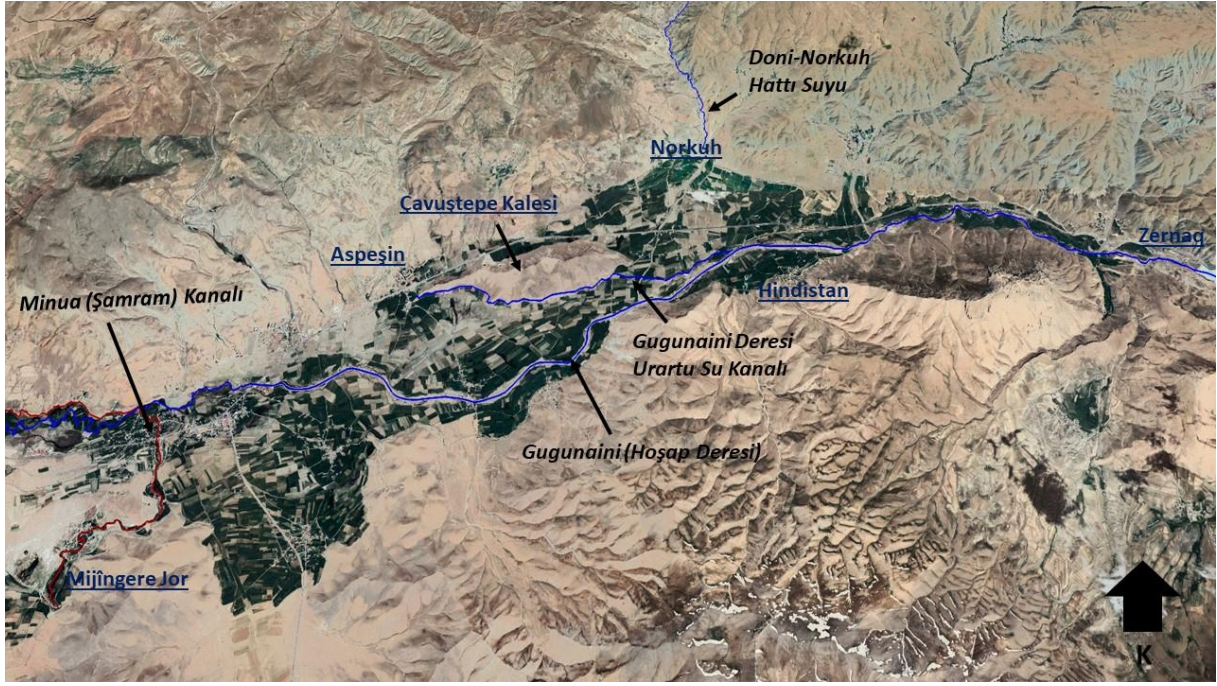
Urartu Kralı II. Sarduri'nin Yaptırdığı Gugunaini Deresi Su Kanalı Üzerine Bir Değerlendirme

Figür 1- Çavuştepe Kalesi, Gugunaini Kanalı Hattı Olduğu İleri Sürülen Güzergâh 1 (URL 1, 2022)

Figür 2- Çavuştepe Kalesi, Gugunaini Kanalı Hattı Olduğu İleri Sürülen Güzergâh 2 (URL 2, 2022)

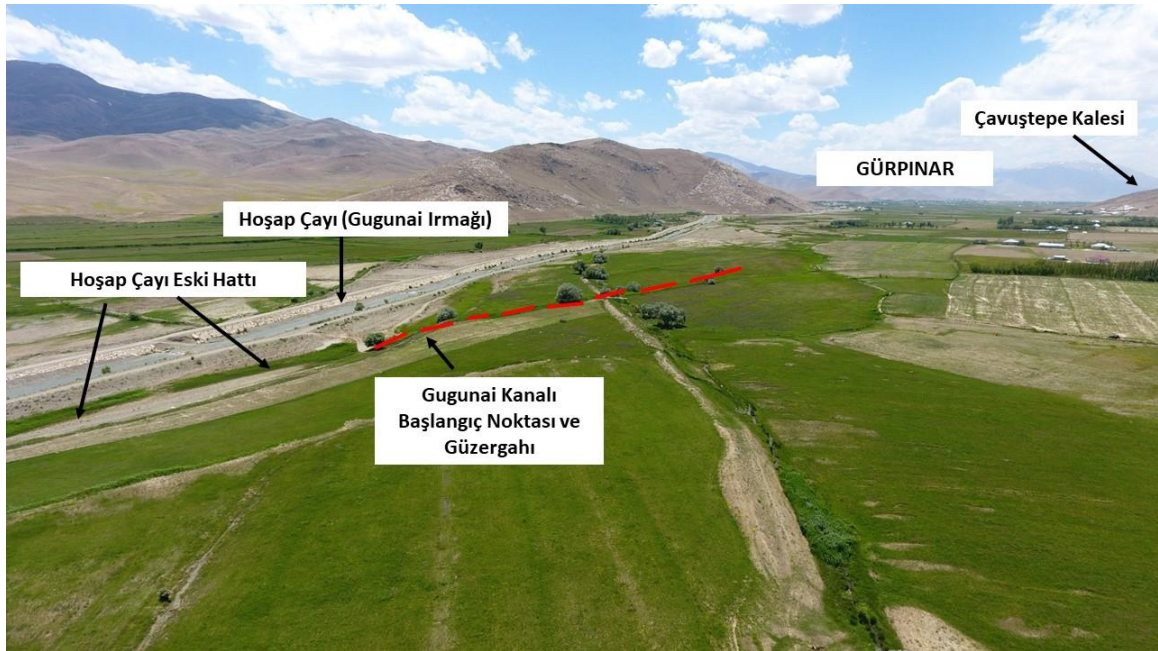
Figür 3- Gugunaini Kanalı Güzergâhı ve Hoşap Çayı (Gugunaini Irmağı) (URL 3: 2022)

Figür 4- Çavuştepe Kalesi, Hoşap Çayı (Gugunaini Irmağı) ve Gürpınar Ovası

Figür 5- Gugunaini Deresi Su Kanalının inşasından söz eden Çavuştepe Tanrı *İrmuşini* Tapınağı yazıtı (Kenan Işık 2014 Kazı Arşivinden)

Figür 6- Hoşap Çayı'ndan (Gugunaini Irmağı) Açılan Gugunaini Kanalı ve Güzergâhı

Figür 7- Çavuştepe Kalesi Güney Eteklerinden Akan Kanal ve Tarım Arazileri.